

Doc. dr. Adnan Fočo

Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo

Filozofski fakultet / Faculty of Philosophy

adnan.foco@gmail.com

UDK 316.356.2

Prethodno priopćenje

UTICAJ DRUŠTVA NA TRANSFORMACIJU PORODICE

THE INFLUENCE OF SOCIETY ON THE TRANSFORMATION OF THE FAMILY

Sažetak

Porodica je najstariji oblik društvene organizacije. Od njenog nastanka do danas, prošla je mnogobrojne faze svoje transformacije. Njene promjene su uslovljene društvenim razvojem i njihovim materijalnim i socijalnim pretpostavkama. Porodične vrijednosti su temeljene na kulturološkim i religijskim vrijednostima, vrijednostima ljudske zajednice i ljudske reprodukcije. U različitim fazama društvenog razvoja, porodica je zauzimala različite funkcije i imala različite uloge. One su uslovljene stepenom društvene demokratizacije kao i ostvarivanjem prava i sloboda koje sistemi omogućavaju da njihovi građani, tj. članovi porodičnih zajednica ostvaruju. Značajne društvene promjene koje se odvijaju krajem dvadesetog i početkom dvadeset i prvog stoljeća snažno utiču na transformaciju porodice. Tome svakako doprinosi tehničkotehnološki razvoj te stepen obrazovanja i velika pokretljivost rada i kapitala, tj. demografska ekspanzija, iz zemalja u razvoju, ka razvijenijim. Društva svojim mjerama čine izuzetno veliki uticaj na prirodu i karakter porodice, njene funkcije i društvenu ulogu. Upravo se u tekstu pokušava potpunije sagledati taj uticaj.

Ključne riječi: porodica, društvo, porodična zajednica, tradicija, funkcije porodice, rodne nejednakosti, socijalna ekonomska i odgojna uloga porodice, društvene vrijednosti, porodične vrijednosti, privatnost i javnost, tradicionalizam, modernizam.

Summary

The family is the oldest form of social organization. From its creation until today, it has gone through numerous stages of its transformation. Its changes are conditioned by social development and their material and social assumptions. Family values are based on cultural and religious values, values of human community and human reproduction. At different stages of social development, the family occupied different functions and had different roles. They are conditioned by the degree of social democratization as well as the exercise of rights and freedoms that the systems enable their citizens, i.e. members of family communities achieve. The significant social

changes taking place at the end of the twentieth and the beginning of the twenty-first century strongly influence the transformation of the family. Technical and technological development and the level of education and high mobility of labor and capital certainly contribute to this, i.e. demographic expansion, from developing countries to more developed ones. With their measures, societies have an extremely large impact on the nature and character of the family, its functions and social role. It is precisely in the text that an attempt is made to see that influence more fully.

Keywords: *family, society, family community, tradition, family functions, gender inequalities, social economic and educational role of the family, social values, family values, privacy and public, traditionalism, modernism.*

1. Društvo i porodica u promjenama

Porodicu skoro da i ne primjećujemo, u njoj se rađamo, odrastamo, odgajamo, stičemo navike, prihvatamo norme i društvene vrijednosti, religiju i sve one osobnosti koje nas čine, i koje čine našu individualnost, ali i društvenost. I skoro da ne postoji potreba da se o porodici javno govori i da se njene funkcije sa naučnog aspekta opserviraju, jer se porodica kod većine pojedinaca podrazumijeva kao nešto dato, lično, privatno, intimno, sa vlastitim etosom i moralnim kodom. Međutim, historija ljudskog društva nam govori sasvim suprotno, a to je, da je porodica društvena zajednica nastala kroz historiju, ali i kroz vremensko ekonomske i socijalne društvene uslove koji su bitno uticali na njen status, ali i ulogu koju je imala u različitim historijskim društvenim prilikama. I nije samo socijalnoekonomski i društveni sistem oblikovao porodicu i porodične odnose, već i etičke norme i vrijednosti kao i religijska učenja i gledišta na prirodu i karakter ljudskog postojanja i porodične vrijednosti i tradicije. Porodične vrijednosti, iako univerzalne, su u stalnoj transformaciji. Dok s druge strane, društva sve više uspostavljaju svoj vrijednosni sistem koji se snažno reflektira na porodicu i njene funkcije, nove porodične vrijednosti. U tom procesu porodica se nalazi u raskoraku između tradicionalizma i modernizma. Tradicionalizam je historijski potvrđen model ljudskog društva, dok modernizam podrazumijeva konzumaciju prava i sloboda koje pojedinac, odnosno član porodične zajednice ima u demokratskim i slobodnim društvima. Na porodici i njenim vrijednostima se najsnažnije oslikava sukob modernizma i tradicionalizma, sukob kulturne tradicije, starih porodičnih vrijednosti i novih mogućnosti koje pripadaju jedinki kao članu porodične zajednice. Taj dualizam potpomaže promjena paradigme između porodične privatnosti i javnosti. S pravom bi mogli reći, da je sve manji raspon između javnog, društvenog i porodičnog privatnog i obrnuto. Upravo se u toj paradigmi ogleđa uticaj društva na porodicu i njene vrijednosti.

Bogata je historija postojanja i razvoja porodice i porodičnih odnosa, ta historija je različita kod različitih društava, ali i različitih društvenih tvorevina koje je ljudska historija pa i kultura i tradicija oblikovala. Mnogobrojni, rekli bismo klasični sociološki teoretičari, smatraju da je porodica prevazišla u svojoj transformaciji stereotipe konzervativizma i romantizma i da je zadobila sasvim nove uloge i društvene pozicije. Tako, Talkot Parsons, smatra da je porodica lišena mnogih funkcija jer su iste preuzele specijalizirane strukture društva, kao što su škole, zdravstvene i mnogobrojne druge društvene strukture. Specijaliziranjem i razvijanjem mnogobrojnih društvenih institucija dovodi do prenosa niza porodičnih funkcija na njih. Tako po njemu porodica ostaje bez funkcija kakve je imala u prošlosti (Parsons, 1955). Ali to ne znači da porodica nestaje već se sve više specijalizira. Parsons tvrdi, da je njezina uloga i dalje od vitalne važnosti. Strukturiranjem ličnosti djece i stabiliziranjem ličnosti odraslih, porodica osigurava svojim članovima psihološku obuku i podršku potrebnu da bi odgovorili zahtjevima društvenog sistema. „Porodica je više specijalizirana nego prije, ali ni u kojem općem smislu manje važna, zato što društvo još isključivije ovisi o njoj za obavljanje nekih vitalnih funkcija. Tako su, gubitkom nekih funkcija porodice, njezine preostale funkcije postale važnije“ (Haralambos, 1994: 342). Iz navedenih određenja porodice vidljivo je da je riječ o općem određenju porodice kao društvene grupe historijski nastale tvorevine transformirane kroz društvene uslove i potrebe ljudi. Iz različitih pristupa i različitih naučnih područja interesovanja, da se primijetiti da je porodica univerzalna društvena stvarnost „s obzirom da je riječ o povijesnoj činjenici, ali i sveprisutnom društvenom realitetu što pretpostavlja njenu univerzalnost. S druge strane, svaka porodica je društveni entitet za sebe, stvarnost sa prepoznatljivim posebnostima što bi praktički značilo da svaka porodica zahtjeva posebno pojmovno određenje.“ (Peco, 2018: 8). I pored različitih teorijskih pristupa i gledišta valja uočiti da različita društva imaju različite porodične modele, porodične vrijednosti, koji su dio tradicije, ali i kulture određenog naroda, podneblja, države, sistema, pa čak i kontinenta. Ne postoji univerzalan i jedinstven recept razvoja porodičnih odnosa i porodičnog stasanja i razvoja kroz historiju, kroz civilizacijski kod do savremenog razumijevanja porodice i njenih odnosa u vremenu globalizacije. Porodica kao trajna i univerzalna ljudska zajednica u povijesti je imala manje više skoro iste funkcije, sličnu tradiciju, vrijednosni sistem i društveno značenje.

Danas, u dvadeset i prvom stoljeću u eri informatičke dominacije i tehnološke razvijenosti i brze i velike ljudske pokretljivosti, društvene demokratičnosti i vlastite individualnosti, porodica doživljava velike promjene koje su gotovo do prije jedne decenije bile nezamislive. „Gotovo da nema porodičnog odnosa, uloge, sfere aktivnosti, norme ili kategorije koja nije stavljena pod lupu“.

Istovremeno pred našim očima događaju se promjene, rađaju se nove institucije, novi moral, novi običaji, mijenjaju i odbacuju stari porodični i bračni aranžmani, dovode u pitanje gotovo vjekovne sheme, roditeljskih odnosa i uloga“ (Anđelka, M. 2001: 11). Porodica je dakle u transformaciji i njenu dinamiku promjena uslovljavaju društvene promjene prije svega u sferi demokratizacije i ljudskih prava te socijalni društveni modeli koji su ovisni od razvijenosti društva. Porodične promjene su uslovljene i informatičkom revolucijom i pokretljivošću ne samo informacija već i ljudi i njihovom migracijom. Danas su sve više rasprostranjena individualna prava koja razaraju stare stereotipe porodičnih odnosa, od prava na školovanje do prava religijskog izbora. Takva dinamika promjena u sudaru je sa starim tradicionalnim sistemima porodičnih vrijednosti i shvatanja uloge i pozicije porodice i njenih članova. Ekonomska samostalnost i individualnost članova porodičnog domaćinstva su osnova za veća prava i snažniju društvenu ulogu u razumijevanju porodice i njenog društvenog statusa. Individualna prava i slobode su nerijetko u sukobu sa porodičnom tradicijom i etičkim pa i religijskim normama. To nam u stvarnosti govori da je povećanje individualnih prava i sloboda, koje demokratska društva obezbjeđuju u stalnom latentnom ili manifestnom sukobu sa tradicionalizmom porodičnih odnosa naslijeđenih kroz historiju i uspostavljenih na vrijednostima koje se sporo mijenjaju i transformišu. Tome svakako doprinosi i pomjeranje razumijevanja privatnog i javnog. Danas članovi porodice putem društvenih mreža javno objavljuju svoja stajališta, svoja gledišta, svoju ulogu u porodici, ali i o porodičnim odnosima koji više nisu neposredni odnos članova porodičnog domaćinstva već postaju sfera javnosti pa i društvenosti. Smanjivanje relacije privatnosti i javnosti doprinosi povećanju individualnih sloboda, ali i prava i smanjuje porodične funkcije i uloge koje je imala u prošlosti. Anđelka Milić s pravom konstatira da „u postmodernoj epohi porodica kao skup veoma raznovrsnih intimnih relacija između ličnosti postaje nezamisliva bez različitih vrsta institucionalnog pozicioniranja pojedinaca i njihove saradnje i participacije u raznim sektorima javnosti. Zapravo, sada dolazi, samo na drugi način, do razbijanja podjele između javnog i privatnog. Sa jedne strane „lično postaje javno“ što je slogan cjelokupne feminističke pobune, a sa druge strane, javno postaje sve više „familijazirovano“ ali sada kroz slobodan dogovor i nagodbe između pojedinaca koji učestvuju podjednako u različitim institucionalnim i porodičnim okvirima. Tako se zatvara jedan razvojni krug“ (Anđelka, M. 2001: 330). Iz te složenosti i isprepletenosti porodičnih odnosa i brisanja granice ili tačnije pomjeranja između privatnog i javnog javlja se potreba da se porodica i porodični odnosi sagledavaju interdisciplinarno. Redukcija spoznaje porodice i porodičnih odnosa samo na moralni i tradicijski kodeks je nedovoljan da bi se razumjele ne samo nastale promjene već i način gledanja na ulogu i poziciju koju

porodica ima u novim društvenim okolnostima. Čovjek kao prirodna datost i ljudski model je interes ne samo antropologa, religiologa, genetičara, etičara već i svih drugih nauka koje se bave proučavanjem ljudskog društva, čovjekovog nastanka, razvoja i njegovih sposobnosti. I danas u eri modernosti i tehničkotehnološkog napretka postavlja se pitanje mjesta i uloge čovjeka, ali i porodice u novom vremenu i tehnološkoj premoći.

Iz sadašnje, ali i davnašnje perspektive da se uočiti da razvoj porodice nikad nije bio lak i da je svaka generacija ili populacija nosila breme prošlosti, nataloženo u tradiciji, kulturnim obrascima, religijskim kodeksima i potrebe za modernosti u drugom vremenu, a danas u eri velike pokretljivosti ljudi i kapitala, suočavanjem sa sadašnjosti. Ti novi izazovi iznova postavljaju trajna ljudska pitanja na dnevni red snaga koje odlučuju o čovjeku i njegovim prirodnim, ali i porodičnim odnosima pa i ulogama. Danas su na dnevnom redu prava na postojanje, prava na zasebnosti, na vlastite sklonosti i pravo izbora načina života, sfera intimnosti i sl. u središtu društvenog, ali i individualnog vrednovanja i praktikovanja. Ta prava su svakako u sudaru sa društvenim normama, vrijednosnim sistemima, religijskim dogmama, društvenim prisilama. Sudar starog, porodičnog, tradicijskog i novog u drugom vremenu pogotovu u eri demokratizacije dovodi do konfliktnosti različitog sadržaja i intenziteta. Ta konfliktnost odvija se i u okviru samih porodica i njihovog tradicionalnog poimanja života u zajednici i samom društvu i njegovom vrijednosnom, ali i normativnom sistemu. Taj sukob snažno obilježava kraj dvadesetog, i početak dvadeset i prvog stoljeća i to skoro podjednako, kako razvijenih i demokratskih zemalja, tako i onih manje razvijenih i sa odsustvom demokratskog načina vladanja. Taj sukob se ogleda u migracionim kretanjima koji nije samo ekonomske prirode. Migracije su uvjetovane različitim ratnim konfliktima, ekonomskim potrebama, obrazovnim interesima i porodičnim konzervativizmima. Danas se na internacionalnoj razini javno i otvoreno postavljaju pitanja slobode i prava žene, prava djeteta, odsustvo nasilja i na njih se traži odgovor. Najčešće se postavlja pitanje siromaštva koje podnose posebno žene, nasilje nad ženama pa i u porodici, uticaju oružanih i drugih sukoba na žene, ali i na migracije i stradanje civilnog stanovništva posebno djece, nejednakostima između muškaraca i žena pri raspodjeli moći i odlučivanju, stereotipnom predstavljanju žena, rodnim nejednakostima pri upravljanju prirodnim resursima, diskriminaciji i kršenju prava žena i djece itd.

Navedena pitanja zaokupljaju posebnu pažnju sociologije. Ne samo kao zasebna disciplina, sociologija porodice se bavi svim društvenim aspektima i relacijama porodice i društva, njihove transformacije i demokratizacije. Entoni Gidens se posebno koncentrira na pitanje modernosti roda i reprodukcije te

ljudskih sklonosti koje su porodične, tradicijske vrijednosti, ali i novi zahtjevi koji spadaju u sferu ne privatnosti već ljudskih prava, kao društvenih i javno proklamovanih. Zato i konstatira da se „rodne nejednakosti odnose na razlike u statusu, moći i prestižu između muškaraca i žena u različitim kontekstima. U svom tumačenju rodnih nejednakosti, funkcionalisti ističu da rodne razlike i polna podjela rada doprinose društvenoj stabilnosti i integraciji. Feministički princip odbacuje shvatanje da je rodna nejednakost prirodna. Liberalne feministkinje rodnu nejednakost tumače na osnovu društvenih i kulturnih stavova, kao što su seksizam i diskriminacija. Radikalne feministkinje smatraju da su muškarci odgovorni za eksploataciju žena kroz patrijarhat-sistematsku dominaciju muškaraca nad ženama. Crne feministkinje smatraju da su faktori kao što su rasa i etnička pripadnost, pored roda, od suštinskog značaja za razumijevanje ugnjetavanja žena koje nemaju belu boju kože“ (Gidens, 2003: 150). Iz navedenog se da zaključiti da su danas mnoga pitanja otvorena za koja se dugi niz godina šutjelo ili su pripisivana tradicijskim porodičnim odnosima. Iako je individualna pozicija jedinke u sistemu ti problemi postaju društveni pa i univerzalni na koje valja tražiti odgovore, ali i društvene mjere koje će promijeniti naslijeđeno stanje i stereotipe o porodici i porodičnim odnosima. Ta pitanja se postavljaju u novom vremenu u kome demokratizacija društva, ali i samih porodičnih veza i odnosa omogućava da se vrijednosti prošlosti propituju kroz prizmu čovjekove potrebe i njegove budućnosti. Naravno, novo stanje u sferi porodičnih, ali i društvenih odnosa ne može se pripisati samo demokratskim procesima već prije svega ekonomskim, socijalnim i obrazovnim mogućnostima koje su danas sasvim drugačije i dostupnije.

Iz potrebe za opstankom čovjeka nastale su egzistencijalne tj. ekonomske potrebe. U primitivnim društvima i nerazvijenim ekonomijama njena egzistencijalna uloga svodila se na date uslove i mogućnost preživljavanja u prostoru i vremenu. Taj sklad prirode i potrebe razvio je ekonomske uslove i mogućnosti koje čovjek danas koristi na različite načine i u različitom obimu. Danas je društvena sfera omeđena ekonomskim pretpostavkama i mogućnostima. Porodice različito konzumiraju dobra koja su u društvenoj, ali i porodičnoj sferi. Konzumiranje ekonomskih dobara je različito od društva do društva. Danas postoje razvijene zemlje i zemlje u razvoju. Taj nesklad između razvijenih i nerazvijenih u stvari doprinosi velikoj migraciji stanovništva i promjeni porodičnih i tradicijskih obrazaca na kojima su počivale. Ekonomski konzumerizam je u stvari ljudski i porodični univerzalizam koji briše granice između tradicionalnog i modernog, između starih običaja i različitih kultura. U susretu novog, potire se naslijeđeno i nastaje nešto što postaje općeprihvatljivo tj. univerzalno za sve aktere koji čine novu zajednicu drugačijeg modela od naslijeđenog porodičnog. Taj sudar starog sa novim je deprimirajući ili obavezujući u vrijeme tehnologije koja

diktira tempo i porodičnih veza pa i šire do samih društvenih odnosa. To su zapravo danas različite kulture, različiti jezici, različiti stereotipi koji su proizašli iz porodičnih veza i odnosa i njihove transformacije u novo vrijeme i nove prostore.

Antropolozi su zakoračili u sferu razumijevanja kulture, akulturacije, ali i asimilacije. Porodični odnosi i vrijednosti su osnova toga novog stanja i zato je porodica i univerzalna, ali i tradicijsko etnička i vrijednosna kategorija koja je i sama u velikoj promjeni. Od te promjene u mnogome zavisi tranzicija sistema ka demokratizaciji, ali i ka poštivanju ljudskih prava i individualnih sloboda. Nisu moguća prava proklamirana da se realiziraju ukoliko se pojedinačno ne manifestiraju na pojedinca i na njegovu ulogu i u porodici, ali i samom društvu. Kako se zapravo mogu ostvariti prava koje jedinka ima ako mu ih porodica negira. Ulazak društva i države u taj prostor koji se historijski smatra mjestom zasebnosti, privatnosti i tradicije je u stvari novo vrijeme u kome se baš najbolje ne snalaze ni sistemi ni pojedinci. Istina, ranije u običajnom ili pisanom pravu, regulirano je pitanje zaključivanje braka, sticanje i tretman zajedničke imovine, starateljstvo nad djecom i sl. Novi prostor porodice se otvara i univerzalizira za društveni uticaj, za poštivanje društvenih normi, potiskuje tradicija i prevaziđeni rituali ili obrasci porodičnog ambijenta i života njenih članova (vidjeti opširnije Gidens, "2003:116-151). Ulazak novog društvenog ambijenta u porodične obrasce odvija se naj snažnije kroz obrazovni sistem koji mijenja ustaljene navike i rituale, mijenja gledišta na vrijednosti. Sposobnosti i individualnosti jedinke dolaze do izražaja. Porodični etos ostaje u sferi emocionalnog ili doživljenog u vremenu transformiranog obrasca koji postaje modificiran sa sudarom drugog. Obrazovanje nadograđuje vaspitanje, nadomješta porodičnu etiku onim što novi društveni obrasci traže od pojedinca. Znanje je individualno, ali i društveno, mjeri se i upoređuje sa drugim pa i drugačijim. U tom prostoru nastaje novo stanje koje se zasniva na spoznaji, informaciji, iskustvu i tradiciji. Ranije je taj proces išao obrnuto, od tradicije ka prošlosti i stereotipu u datosti. Iskorak u dvadeset i prvom stoljeću je moguć zahvaljujući i rastu tehnike i tehnologije, rastu obrazovnih spoznaja i mogućnosti širine obrazovanja i informacija.

2. Obrazovanje u funkciji promjena porodice i njene društvene uloge

Čovjek nije više sam i podređen porodičnom autoritetu, već okrenut novim spoznajama i mogućnostima, širini prostora i vremena za iskorak iz stanja sadašnjosti u vrijeme budućnosti. Mladi su danas elektronski pismeniji od svojih roditelja, imaju drugačiju logiku mišljenja koja im tehnika i tehnologija

zadaje ili nameće, ostavljaju stare obrasce i okreću se novim mogućnostima. To se vidi po savladanim jezicima, po kompjuterskim tehnikama, po informacijama sa kojima raspolažu i po logici razumijevanja porodične strukture pa i njene same funkcije. U novom vremenu obrazovanje postaje paradigma promjene i društvenog napretka, ali i pojedinačnog društvenog statusa. Ta promjena se ne odvija bez zastoja, pa i sukoba, konzervativizma u obrazovanju, nespremnosti za promjene i nemogućnosti da obrazovni sistemi sami prate potrebe obrazovanja mladih, ali i zahtjeva novih tehnologija koje zahtjevaju nova znanja i vještine. Danas su porodične vrijednosti izmjenjene. Nekad se smatralo da je potrebno savladati vještine u porodičnom okrilju pa i imanju s kojim je porodica raspolagala i koje su bile potrebne za život. Danas je vrijednost u obrazovanju i njegovom nivou, ali i praktičnoj primjeni. Roditelji, svoju skoro najvažniju ulogu smatraju omogućiti djeci da se školuju i da stiču nova znanja i kompetencije. Stare navike i stereotipi ostaju u prošlosti vremena kao kulturni rariteti i etnološki obrasci.

Model obrazovanja je, iako pojedinačna mogućnost, pa i pravo, postalo univerzalni obrazac porodica, odnosno njihove djece. Naravno, obrazovanje je ekonomski uslovljeno i socijalnim i materijalnim mogućnostima samih porodica, ali i društvenim mogućnostima. Ali kao model je postao univerzalan i općeprihvaćen. Obrazovanje je danas postalo porodični, ali i društveni interes i potreba. Kako uskladiti društvene potrebe i individualne mogućnosti, kako obrazovanje humanizirati i nadomjestiti zapostavljeni model vaspitanja i socijalizacije u primarnoj fazi odrastanja, pitanja su za kojima tragaju i pojedinci i porodice, ali i sama društva. Industrijski sistem je rastočio i doveo u nesigurnost porodične odnose koji su bili dominantni u prošlosti. Vaspitanje i odrastanje djece u organiziranom socijalnom ambijentu je rasterećenje same porodice od tradicijske uloge i obaveze koju je porodica imala. Ali je to istovremeno novo stanje s kojim se moraju nositi socijalno odgojne, ali i obrazovne ustanove. Prepuštanje funkcija porodice socijalnim institucijama je moguće u razvijenim društvima, u porodicama koje su suočena sa novim i koje su spremne pratiti kod vremena. Tradicijske funkcije gube na značaju, ali i ulozi, porodica dobija novu sadržinu u kojoj privatnost i porodična etika ostaju dio tradicije. Sfera porodične privatnosti i intimnosti se gubi i nema više snagu posebnosti. Obrazovanje i odgoj postaju društvena briga i vrijednosni sistem svih u zajednici. Taj novi obrazac je agonija koja se ogleda kroz rastakanje porodice i porodičnih odnosa, kroz gubljenje autoriteta *patris familijasa*, kroz prava djeteta na mišljenje, na obrazovanje, na prava koja su sve više univerzalna i općeprihvaćena. Nostalgija je prisutnija kod roditelja i bližih srodnika. Stereotip je u sukobu sa modernim sa novim i sa potrebama individue i njegovim pravima. Danas su porodice svedene na onaj tip koji jedan broj sociologa naziva industrijski tip, koju čine bračni drugovi i njihova

djeca do punoljetstva. Stare proširene porodice, sa svojom geneologijom, etnosom i tradicijom su u nestanku. Tome je doprinijela promjena u sferi obrazovanja, ali i demokratskih odnosa na društvenoj sceni. Te promjene diktiraju obrazovanje, određuju vrijednosti i određuju čovjekova, ali i individualna dostignuća. Tradicija je nešto što je stabilno, historijski određeno, vremenom promjenjeno i prilagođeno potrebama prostora i vremena. Susret tradicije i novog nerijetko rađa frustracije koje su i individualne, ali i društvene. One se različito manifestiraju i usmjeravaju. Razvijena društva promjene usmjeravaju pa i individualne potrebe, dok nedemokratski sistemi prizivaju prošlost i frustriraju društvenu javnost svojim nesposobnostima da se suoče sa nužnim i nadolazećim, stalno se pozivajući na tradiciju i staro kao univerzalno. Kako zapravo objasniti drugačije stereotipe o drugim, historijski opterećenim događanjima i stradanjima, bez mogućnosti da se u novom vremenu odgovori na potrebe samih aktera. Etnička različitost je historijska datost. Porijeklo i tradicija su nešto što je dato i uslovljeno prostorom, teritorijom i vremenom. Ona društva koja su uspjela ostaviti prošlost iza sebe u tradicijskoj vrijednosti su uspjela demokratizirati i razviti svoje sisteme i države, ali i porodične odnose. Razviti tehniku i tehnologiju, razviti industriju i ostvariti industrijski naučno-tehnički napredak nije cilj samo države već njenih građana a time i same porodice koja je dio tog sistema i poretka. Ona društva koja su ostala zarobljena u svoju etničku datost, ostala su nerazvijena i neproaktivna, disharmonična i protivrječna sa mnogobrojnim sukobima i konfliktima koji ih stalno vraćaju na staro „iskonsko“ historijsko. Istorija je stvar dogođenog, a sistem i poredak služe čovjeku i porodici da se suoče sa datim i mogućim u novom vremenu i drugim društvenim i ekonomskim uslovima. Ta potreba novog se snažno reflektira kroz obrazovne potrebe ali i nove porodične vrijednosti. Zarobljeni sistemi u prošlosti su najpogodniji za egzodus vlastitog stanovništva prema zemljama i sistemima koji imaju novi vrijednosni, obrazovni i radnosocijalni ambijent i uslove egzistiranja, a time i za drugačiji status porodice i njene uloge u odnosu na domicilnu. Svakako tome treba dodati i nove porodične obrasce i porodične vrijednosti. Tradicije ostaju u ostavljenom prostoru, prihvatanje novog i želja da se u novom ambijentu i društvenom okruženju traži bolja budućnost za sebe i svoje članove porodice. Ta nova sredina postaje izazov za nove moralne vrijednosti, za nove porodične interese, za kvalitetniji obrazovni i odgojni proces. Proces asimilacije je proces koji je industrijski sistem nametnuo i univerzalizirao. Pokretljivost roba i kapitala, pokretljivost rada i znanja su globalizacijske kategorije koje čitave prostore i kontinente čine univerzalnim vrijednostima i ciljevima bez ograničenja koji ostaju lokalni i koji gube primat u snažnim promjenama.

3. Društvena uslovljenost promjena uloge porodice i porodičnih odnosa

Od njenog nastanka do danas teoretičari različite orijentacije porodicu su promatrali kao osnovnu ćeliju društva. Radi potpunijeg razumijevanja različitih stajališta o porodici navodimo stajalište Golubović čija definicija odražava većinu stajališta, po njenom razumijevanju porodica je funkcionalna bio-socijalna društvena grupa koja podrazumijeva društvo i individu, a ujedno je i bio-socijalna jedinica jer ne funkcionira samo po društvenim pravilima (Golubović, 1981). Ta orijentacija je uslovljena činjenicom da je čovjek društveno biće od antičkih dana do danas u razumijevanju strukture društva. Čovjek se rađa u porodici i odrasta u porodičnom okruženju sa vrijednosnim sistemom koje dato društvo uspostavlja i koje se individualno i porodično reproducira. Porodica je dio društvenog, ali i socijalnog sistema. U prošlosti je najveći dio socijalne skrbi i potreba bio na porodici i njenoj socioekonomskoj moći. Iz te njene uloge razvile su se društvene funkcije koje imaju za cilj da preuzmu dijelove obaveza koje su porodice imale kao zajedničku socijalnu brigu za potomstvo, za nepotpune porodice za one osobe koje su u najširem značenju mogu označiti kao stanju socijalnih potreba. Različiti sistemi su uspostavljali različite socijalne politike i različite socijalne modele kojima su nastojali pokazati da su humani sistemi i da su u funkciji ljudskih potreba prije svega porodičnih interesa. Najveći dio promjena koje se zbivaju u društvu reflektiraju se na porodicu i na porodične odnose. Zato se s pravom može konstatirati da je u središtu društvenih promjena porodica. Te se promjene prelamaju i u pozitivnom i u negativnom smislu preko i u okviru porodice i porodičnih odnosa, njene tradicije i uloge. Veliki društveni konflikti u suštini homogeniziraju porodicu i učvršćuju porodicu i porodične odnose, dok pak demokratizacija društva i jačanje individualnih prava i sloboda doprinosi slabljenju uticaja porodice i njene društvene uloge. Socijalne i radne institucije zadobijaju društveni primat dok porodične uloge ostaju u sferi reprodukcije i odgoja, socijalizacije, prihvatanja kulture i društvenih obrazaca. Demokratska društva uspostavljaju i nove vrijednosne sisteme koji se ogledaju u planiranju porodice tj. reprodukcije, demokartičnost u zaključivanju i razumijevanju braka i bračnih obaveza te liberalizaciju načina porodičnog života i obrazaca porodične zajednice. Porodica u demokratskim društvima sve više poprima ulogu intime dok dobar dio drugih funkcija preuzima društvo kroz svoje zajedničke podsisteme. Dakle, država postaje svrha čovjekovog postojanja i njegovih prava i to ne samo u kolektivnom razumijevanju i praktikovanju njene moći, već i u individualnom ostvarivanju pojedinačnih prava. Kako drugačije razumjeti pravo na izbor bračnog partnera, pravo na zaključivanje braka, pravo na udruživanje za zajednički život, pravo na seksualne slobode i izbor orijentacije, pravo na planiranje potomstva i niz drugih prava koje čovjek kao jedinka prakticira i uz pomoć društvenog sistema

materijalizira. Upravo se na ulozi i funkcijama porodice vidi sukob tradicionalizma i modernizma, taj modernizam je izraz društvenog stupnja demokratičnosti i ekonomskih mogućnosti da ih pojedinac može konzumirati i ostvariti. Zato se nerijetko demokratičnost sistema mjeri po mogućnosti realizacije individualnih prava i sloboda koja su u ranijim periodima smatrani porodičnim pravom i ulogom. Sfera privatnosti, intimnosti, pravo izbora načina porodičnog života su stepen dostignutih i ostvarenih demokratskih društvenih prava i sloboda koje pojedinci mogu slobodno da prakticiraju i realiziraju. Neraskidivost društvenih i porodičnih relacija su izraz potrebe društva da uredi i omogući ostvarivanje prava i sloboda pojedinca ne samo kao kolektiviteta, u općem poimanju porodice, već u praktičnoj mogućnosti da individua realizira svoja prirodna, ali i pridodata demokratska prava. Ta prava se intenzivno uvećavaju sa ekonomskim i demokratskim društvenim mogućnostima. Ona su uzajamno povezana i čine izraz društvenih mogućnosti i individualnih potreba. Upravo demokratizacija sistema i tehnološkotehnički napredak najviše su doprinijeli transformaciji porodice od tradicionalne ka suvremenoj ili modernoj porodici. Sukob tradicionalizma i modernizacije naj snažnije se odvija u porodici i porodičnim odnosima. Tradicionalisti smatraju porodicu sferom privatnosti i intimnosti dok tehnologija i informatizacija pa i stepen dostignutih prava i sloboda pojedinaca kidaju stare porodične okove i čine život članova porodice javnim. Danas je u osnovnoj fazi porodičnog života naglasak na pravu a ne na obavezi, kao što je pravo izbora obrazovanja, načina života, praktikovanju vlastitih prava, suprotstavljanje nasilju, zlostavljanju, zapuštanju u odgoju i obrazovanju i drugim porodičnim obrascima koji tradicionalisti smatraju porodičnom tradicijom i sferom privatnosti. Iz tih naraslih pojedinačnih potreba demokratska društva obrazovala su mnogobrojne institucije koje su u funkciji podsticanja i ostvarivanja prava članova porodičnog domaćinstva. Tu prije svega mislimo na borbu protiv porodičnog nasilja, zlostavljanja djece, žena i drugih članova porodične zajednice, borba protiv siromaštva, suprotstavljanje socijalnoj isključenosti članova porodične zajednice i niz drugih prava koje pomažu pojedincu da bude socijalno aktivan akter društvene zajednice, ali i same porodice. U razumijevanju porodičnih promjena i promjena porodice u društvu „treba ipak primijetiti da je sadašnja situacija daleko od realizacije postmodernih ideala i navedenih obeležja porodičnog života, ali da isto tako pruža početne impulse za takvo kretanje u budućnosti (Anđelka, M. 2001: 330). Povratak na tradicionalnu porodicu nije moguć jer su društvene promjene otišle daleko i više se članovi porodica ne bi mogli miriti sa ulogama koje su im pripadale u ranijim periodima. Tu prije svega mislimo na pravo i ulogu žene u porodici, planiranje potomstva, podjelu porodičnih poslova, emotivnu komunikaciju, socijalni i obrazovni status te lične slobode koje članovi zajednice danas imaju.

Ekonomska i socijalna neovisnost članova porodične zajednice doprinijela je širenju i drugih prava i sloboda koja su u sukobu sa tradicijskim pa i religijskim gledištima na prirodu i karakter braka i porodičnih obrazaca. Tu prije svega mislimo na pravo izbora bračnog druga, sloboda zajedničkog života bez formalnih bračnih ugovora, različiti modeli bračnih i predbračnih ugovora i dogovora, seksualne slobode i slobode ispoljavanja seksualne orijentacije, te briga o djeci u i izvan bračne zajednice. Demokratska društva su demokratizirala svoje legislativne norme u odnosu na porodicu i porodične odnose te prava pojedinaca kako u porodičnoj tako i u samoj društvenoj zajednici. Iz navedenog se da zaključiti da je neraskidiv odnos društva i porodice, tradicije i demokratizacije, vrijednosnih normi i moralnog kodeksa porodice i društva. Društvo je generator promjena dok je porodica njegova osnova koja prakticira ne samo ideju već i vrijednost sistema.

4. Susret porodičnog tradicionalizma i modernizma

U turbulentnom vremenu promjena skoro da je nemoguće pratiti šta je novo i što su prihvatile nove generacije, a što je ostalo staro i tradicionalno kao društveno i vrijedno. U toj konfuziji vremena i prostora najteže se snalazi čovjek. Prepušten uticajima koje sobom nose tehnološke, demokratske, socijalne i kulturološke promjene ostaje sam u prostoru i izboru vrijednosti života. Stare tradicionalne vrijednosti i norme se gube. Raskorak postaje sve vidljiviji između generacija koje stasaju i koje lakše i brže prihvataju promjene. Najbolje tu tvrdnju ilustruje, kao što smo već naveli, informatička pismenost i ovladavanje kompjuterskim vrlinama i mogućnostima. Mladi skoro da su virtuozi u odnosu na svoje roditelje, a da ne spominjemo dalje srodnike. Lakše prihvataju promjene, brže raskidaju s tradicijom i snalaze se u novom prostoru i vremenu sa onim što modernizam sobom nosi.

Susret tradicionalizma sa modernizmom u primitivnijim društvima stvara iznova nove oštre konflikte koji se prelamaju kroz sudbinu pojedinaca, naročito mladih generacija. Takvi sukobi se najčešće završavaju odlaskom mladih iz tradicionalnih sredina i porodica i svoju egzistenciju nastavljaju u razvijenim zemljama gdje se poštuju prava izbora i odabira načina života i vrijednosti koje se zasnivaju na vrijednosti rada i znanja, gdje se poštuje pravo privatnosti i jasno oslikava stanje javnosti. Mladi ljudi praktično na taj način bježe od dominantnog stereotipa porodičnih odnosa i naturenih vrijednosti u kome dominira tradicionalno, a nerijetko i etnonacionalno kao dominantno stajalište i gledište na prirodu i karakter porodice i načina života pojedinca u njoj. Prema zvaničnim podacima entitetskih zavoda, po popisu stanovništva iz 2013. godine, Bosna i Hercegovina je imala 3.531.159 stanovnika (Agencija

za statistiku BiH zbirni podaci o popisu stanovništva 2013). Od 2013. do danas, prema procjenama entitetskih zavoda, Bosnu i Hercegovinu je napustilo oko 152.300 ili 4,31 posto, od ukupnog broja stanovništva (*Demografska statistika 2021, Statistički bilten 343.* (2022). Ako tom broju dodamo i procjenu međunarodnih institucija da 51,3% mladih želi da napusti Bosnu i Hercegovinu onda ta slika postaje još poraznija. Podaci s kojima raspolažu međunarodne organizacije o odlasku mladih iz BiH su mnogo veći (Studija o emigracijama BiH:38). Bez obzira na različitost podataka jasno se vidi da je skoro jedna trećina stanovništva BiH napustila BiH kao domicilnu državu i svoju radnu i profesionalnu aktivnost ostvaruje u drugim zemljama. Razlozi odlaska radno aktivnog stanovništva, pogotovo mladih su višedimenzionalni i nisu samo uslovljeni porodičnim odnosima već prije svega ekonomskim i socijalnim prilikama (Statistički godišnjak/ljetopis 2022). Tu svakako treba dodati i neadekvatan ekonomski i obrazovni sistem, političku nestabilnost i dominaciju nacionalnog, kao najvažnijeg društvenog odnosa i vrijednosti. Sve to mlade ljude deprimira i dovodi dodatno do njihovog egzodusa i to podjednako sa svih dijelova ili krajeva Bosne i Hercegovine, nevezano na etničku i teritorijalnu pripadnosti.

Društvenoj konfuziji i odlasku mladih podjednako doprinose političke dogme zasnovane na veličanju prošlosti i njihova nespремnost za nove izazove i potrebe. Tome treba pridodati i društvenonacionalne i religijske kontraverze oko novih izazova i potreba ljudi da žive u organiziranim zajednicama zasnovanim na demokratskim pravima i slobodama koje praktikuje pojedinac nasuprot moći kolektiviteta i njegove dominacije kako u svijesti, tako i tradiciji konzervativnih politika i dogmi koje nespремno dočekuju ili nevoljko prihvataju novo. Te društvene skupine uljuljkane u tradiciji i starim gledištima i vrijednostima koje se potiru novim i snažnim promjenama doprinosi još većem egzodusu ljudi sa različitim motivima u potrazi za životom u novim sredinama u kojoj je privatno i javno jasno razdvojene i prepušteno slobodi izbora pojedincu kao pravu njegovog izbora, ali i načinu praktikovanja tih sloboda. S pravom bi mogli reći da transformacija porodice nije specifičnost samo bosanskohercegovačkog društva, njena tranzicija je značajna i u drugim evropskim zemljama u kojima se društvena demokratizacija značajnije odrazila i na samu porodicu i njenu ulogu u društvu.

Demokratizacija društva snažno utiče na harmonizaciju porodice i porodičnih odnosa gdje se pomjera uloga članova porodične zajednice sa obaveza ka sve većim individualnim pravima i slobodama koja postaju društvena i opšte prihvaćena. Takva društvena transformacija praćena je sa otporima koji se ogledaju u tradicionalizmu, naslijeđenim porodičnim odnosima i vrijednostima kao i kulturološkim stereotipima u gledištima na porodicu i

njenu ulogu u društvu. Različita društva imaju različite porodične modele, različite porodične tradicije, različite kulturološke i religijske obrasce i kodekse, različite socijalne politike. Te različitosti se u modernosti stapaju u univerzalne vrijednosti, prava i sloboda pojedinca koje ima u načinu života i pravu izbora. Te mogućnosti su uslovljene, prije svega demokratskim, ekonomskim, socijalnim i demografskim društvenim promjenama. Svakako te društvene procese pokreće tehničkotehnološki napredak i velika pokretljivost stanovništva. Ta pokretljivost je postala univerzalna između kontinenata i zemalja različitih kulturnih obrazaca i porodičnih modela. U tom novom društvenom poretku mijenja se uloga, ali i gledište na prirodu i karakter porodice, ali i njene funkcije i uloge. Daljnji industrijski i tehničkotehnološki napredak će i dalje snažno mijenjati funkcije porodice i osnaživati individualnost članova porodične zajednice u odnosu na tradicionalnost. U tom procesu je nezamjenjiva uloga društva i njegovih normi, ali i vrijednosti.

5. Društvene i porodične promjene u BiH

U tranzicijskom društvu kakvo je bosanskohercegovačko s pravom bi se moglo reći da nije uspjelo izgraditi ili uspostaviti svoj vrijednosni društveni, a time i individualni sistem. Kao dominantni društveni obrazac vrijednosti jeste vraćanje na staro tradicionalno koje je već preživljeno ili neprimjenjivo u novim društvenim prilikama. Vraćanje na staro je dominantna politička ideja koja ne želi promjene i koje građane drži pokornim i odanim etnonacionalnim ciljevima i ponovnoj homogenizaciji nasuprot internacionalizacije i pokretljivosti u eri dostupnosti informacija, tehnologija kultura i proizvoda i pokretljivosti i rada i kapitala. Takvo društveno stajalište zapostavilo je porodicu, porodične odnose i obrasce na vjetrometini promjena u kome se odvija drama starog stereotipnog gledišta i novog procesa kroz koji prolaze i pojedinci i porodice i njihove vrijednosti kao i modeli porodičnih zajednica. Zato ne čudi da danas susrećemo porodice u BiH sa tradicijskim normama i vrijednostima koja se mogu primijetiti ne samo u načinu odjevanja već i u porodičnim vrijednostima i normama i obrascima kojih se te porodice pridržavaju ili njeguju. S druge strane, susrećemo se sa porodicama koje su napravile iskorak iz starog tradicijskog, kako u vrijednosnom sistemu, tako i u načinu zasnivanja porodične zajednice i porodičnih odnosa koji se temelje na novim vrijednostima, od predugovorenih brakova, ugovora o imovini i očekivanjima, do udruživanja radi zajedničkog života bez zaključivanja braka do istospolnih brakova. Široka lepeza ili mogućnosti izbora pojedinca načina svog života i planiranja svog potomstva je svakako u sukobu tradicije i moderniteta. To nije teorijski sukob već drama koja se odvija u konkretnoj društvenoj stvarnosti koja doprinosi porastu konfliktnosti koja se prelama

preko vrijednosnog sistema do religijskog modela ili gledišta na te procese. Obično se ti porodični ili preciznije društveni sukobi, u kojima su porodice središte, promatraju kao napuštanje porodičnih i religijskih vrijednosti što dovodi do sukoba koji se ogledaju u pravu izbora s jedne strane pojedinca člana porodične zajednice, a s druge strane pritiska društvenoreligijskog etablišmenta koji ta prava promatra sa stajališta izdaje religijskog i društvenog koda vrijednosnog sistema, pa i nacionalnog. S pravom bi mogli reći da nije mali broj takvih porodica danas u BiH. Taj porodični sukob odvija se i na relaciji roditelji i njihova djeca i bliži srodnici. Nije mali broj porodica koje su u sukobu ili pravu izbora i nametnutih dogmi vrijednosti koje porodice i porodični modeli sobom nose. Sukob modernizma i religijskog dogmatizma pa i nacionalnog porodičnog identiteta susreću se u porodičnoj tradiciji i mogućnosti izbora. Rješenje sukoba unutar porodičnih odnosa i vrijednosti nisu univerzalna. Izlaz je u poštivanju prava pojedinca na izbor načina života bez društvenog i religijskog pritiska i prihvatanje tog prava kao modela novih porodičnih odnosa i obrazaca. Pravo izbora nije u suprotnosti sa tradicijskim i religijskim vrijednostima i kao takvo ga treba i prihvatati i vrednovati. Samo tako je moguće pronaći izlaz iz drame koja porodice u BiH nose posljednjih trideset godina i koje su različito etiketirane ili stigmatizirane zbog svog izbora ili načina života. Tom procesu svakako valja dodati svoj doprinos legislativni sistem odnosa koji treba na drugačiji način tretirati porodicu, njene vrijednosti, obrasce porodičnih zajednica, do prava pojedinih članova na izbor. U novom društvenom vrednovanju ne može se više vrednovati tradicionalizam od modernizma. Takvoj društvenoj klimi doprinose i mnogobrojne nevladine organizacije i pokreti koji sa različitih aspekata pa i motiva promatraju porodične relacije i bore se za ostvarivanje određenih prava i sloboda kako samih porodica tako i njihovih pojedinih članova. Njihove akcije imaju ograničeni domet s obzirom na još uvijek dominantne društvene obrasce i nametnute porodične stereotipe. Međutim, društvena stvarnost je značajno drugačija i mijenjaju se odnosi bez obzira na konzervativizam i dogmatizam koji porodicu prati kao rijetko koju društvenu grupu.

Literatura

1. Gidens, Entoni (2003): *Sociologija*, Ekonomski fakultet, Beograd
2. Golubović, Zaga (1981): *Porodica kao ljudska zajednica*. Naprijed, Zagreb
3. Michael Haralambos, Robin Heald, (1994): *Uvod u sociologiju*. Nakladni zavod Globus, Zagreb
4. Milić, Anđelka (2001): *Sociologija porodice*, Čigoja Štampa, Beograd
5. Parsons, Talcott and Bales, Robert (1955): *Family, Interaction and Socialization Proces*. Free press, N. Y.

6. Peco, Asim (2018): *Bosanskohercegovačka porodica na raskršću*, Nastavnički fakultet Univerziteta Džemal Bijedić u Mostaru, Mostar
7. *Studija o emigracijama Bosna i Hercegovina*. (2019) Sarajevo; urednik acc. Muris Čičić, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine
8. *Popis stanovništva 2013. godine*, Sarajevo: Agencija za statistiku BiH <http://www.statistika.ba/> pristupljeno 03.02. 2023.
9. *Statistički godišnjak/Ljetopis federacije Bosne i Hercegovine*,(2022).Sarajevo: Federalni zavod za statistiku, Sarajevo
10. *Demografska statistika 2021, Statistički bilten 343*. (2022) Sarajevo: Federalni zavod za statistiku